

TÜRKİYE'DE KOOPERATİF VE DEVLET İLİŞKİLERİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

Necdet Bilgin*
Şaban Tanıyıcı**

Özet

Bu çalışmada Türkiye'de kooperatif- devlet ilişkilerinin tarihi süreci incelenmiştir. Kooperatifçiliğin tarihi seyrine bakıldığında devlet adamlarının öncülüğünde yada devletin verdiği teşviklerin kooperatiflerin gelişmesinde önemli rol oynadığı görülmüştür. Bu teşvikler, kooperatiflerin büyümesine ve sayısal olarak artmasına neden olmuştur. Devlet destekleri, kooperatiflerin demokratik olarak ortakları tarafından yönetilmesini engelleyerek, devlet güdümlü kooperatifleri ortaya çıkarmıştır. Devletin kooperatiflere ilgisi anayasalara ve beş yıllık planlara da yansyarak, uzun yıllar devam etmiştir. Türkiye'de kooperatifçilik halktan, tabandan gelen bir hareketten çok, üstten devlet öncülüğünde oluşmuştur. Bu durum kooperatifçiliğin gelişmesini engellemiştir. 1990'lı ve 2000 yıllarda küreselleşmenin de etkisiyle kooperatiflerde devlet desteklerinin azaldığı ve devlet öncülüğünün kalktığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Kooperatifler serbest piyasanın getirdiği rekabet ortamında faaliyetlerini devam ettirmekle beraber çok etkin olmadıkları söylenebilir. Kooperatifler çeşitli sorunlarla birlikte faaliyet konularını gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Devlet- kooperatif ilişkileri, kooperatifler, Türkiye

Abstract

In this study, the historical development of the relationship between cooperatives and the state in Turkey has been analyzed. The historical trajectory of cooperative movement in Turkey shows that the state has played a significant role in the development of cooperatives providing them with state subsidies. These subsidies increased the number of cooperatives and helped the existing ones to grow. On the other hand, state subsidies resulted in the state-dominated cooperatives by hindering self-government by cooperative

* Mustafa Kemal Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Y.O.

** Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi,

members in these organizations. The state’s involvement in the affairs of cooperatives could be easily observed in five year plans. The importance of the state made cooperative activities state-led rather than a bottom-up process, which had bad consequences for cooperative development. Beginning with the 1990s, the state financial support for cooperatives have declined and therefore the state’s leading role has decreased. Today, cooperatives in Turkey are not very effective organizations in the free market economy. Cooperatives try to overcome these difficulties and perform their services.

Key words: State-cooperative relationship, cooperatives, Turkey

1.Giriş

Bu çalışmada Türkiye’de kooperatifçilik hareketin tarihi süreci incelenerek devlet-kooperatif ilişkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Türkiye’de yardımlaşma, işbirliği, dayanışma ve belli bir ortak amacı gerçekleştirmek için çeşitli kurumların bünyesinde bir araya gelme çok eski tarihlerden beri çeşitli şekillerde görülmektedir (Ahilik, İmece, kooperatifler gibi). Bunlardan kooperatifler Türkiye’de uzun süredir faaliyetlerine devam etmektedir. Türkiye’de kooperatifler bir yüzyıldan fazla mevcut olmalarına ve sayısal olarak belli bir seviyeye ulaşmalarına rağmen istenen düzeyde etkin olamadıkları bilinmektedir. Bunda kooperatif- devlet ilişkilerinin etkisi vardır. Türkiye’de kooperatifçilik hareketi, halkın gönüllü hareketinden ve katılımdan daha çok, üst düzey devlet memurlarının öncülüğünde başlamıştır. Devletin yapmış olduğu teşviklerden dolayı kooperatiflerin sayısı artmıştır. Devletçe sağlanan bu teşvikler kooperatiflerin sayısını artırırken, devlet müdahalesine açık hale getirmiştir. Bunun sonucunda kooperatiflerin piyasada kendi ayakları üzerinde durmasını engelleyen ve devlete bağımlı yarı kamu nitelikli örgütlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum kooperatiflerden beklenen amaçların gerçekleştirmesini engellemiştir. Kooperatiflerin sayıca çok olduğu, fakat etkinliklerin yeterli düzeyde olmadığı söylenebilir. Kooperatiflerin Türkiye’de daha etkin olabilmesinde kooperatif-devlet ilişkilerin sağlıklı işleme önemli bir unsurdur. Bu çalışmada, kooperatif devlet ilişkilerinin tarihi süreci incelenerek değerlendirmeler yapılacaktır.

2.Cumhuriyet Öncesi Kooperatifçilik

Türkiye’de Cumhuriyet kurulmadan önceki döneme bakıldığında kooperatiflere benzeyen kuruluşların yer aldığı görülmektedir. Türkiye, tarihi süreç içerisinde, kooperatifçilik 13.

yüzyılda Anadolu Selçukluları Devletinin sonlarına doğru kendini gösteren “Ahi Birlikleri”nde, bugünkü çağdaş kooperatifçiliğin benimsediği karşılıklı yardım ve dayanışma, kardeşlik, fedakârlık, herkese iş, eşit kazanç, hilesiz mal üretimi, âdil fiyat politikası, mensupların eğitimi gibi kuralların büyük bir titizlikle uygulandığı bilinmektedir (Hazar, 1990: 90). Ahilik teşkilatı, 13. yüzyılda Ahi Evran tarafından kurulmuştur. Ahilik Anadolu’da mesleki eğitimin, sanat eserlerinin ve kültürel hayatın gelişmesine önemli katkıları olmuştur. 18. yüzyıla kadar “Ahilik”, 20. yüzyılın başlarına kadar ise “gedik ve lonca” adıyla faaliyet yürüten esnaf teşkilatları toplumun ekonomik hayatını tanzimde önemli roller üstlenmiştir. Bu teşkilat adını, Arapça “kardeşim” manasına gelen “ahi” kelimesinden veya Türkçe de “yiğit, eli açık ve cömert” manalarına gelen “akı” kavramından aldığı, tahmin edilmektedir (Özköse, 2003: 265- 266). Ahi Birlikleri Anadolu’nun küçük- büyük hemen bütün yerleşim birimlerinde kurulmuş yaygın bir teşkilat ağına sahip birliklerdi. Her Ahi Birliğinin orta sandığı ya da esnaf sandığı denilen karşılıklı yardımlaşma ve sosyal güvenlik sandığı vardı. Muhtelif gelirlerle yaşayan bu sandık vasıtasıyla teşkilat, üyelerin sosyal güvenlik ve kredi imkânları sağlamış, hammadde bulma hususunda yardımcı olmuştur. Birlik başkanı, bütün üyeleri koruyan ve kollayan mesleki, siyasi, ahlâki ve dini bir lider hüviyetindedir. İlişkiler sıcak ve yakın olup, bu durum teşkilatın sağlam temeller üzerine oturması açısından önemlidir. Yine, dikkat çeken bir hususun kooperatiflerde olduğu gibi birlik başkanları ve birlik idare organlarında görev alanlar seçimle işbaşına gelmeleridir. Göreve gelmelerde, görevin gerektirdiği vasıflar aranırdı. Fakat sonraları seçim yerine atama yöntemi uygulanarak sistem değiştirilmiştir (Anbarlı ve Acar, 2005: 106- 107).

Ahilerin yaşamlarını İslamiyet ve daha dindar yaşama arzusu sonucu oluşan tasavvuf akımı etkilemiştir. Bu bağlamda Ahilerin kişilik özelliklerine bakıldığında ahlâki ve dini yönlerinin ön plana çıkmaktadır (Özköse, 2003: 269 – 270; Erken, 2007: 25- 26). Ahilikte, cömertlik, ikram sahibi olma gibi özellikler toplum hayatında yardımlaşmayı gerektirdiği için, kooperatiflerde var olan dayanışma değeriyle benzerlik göstermektedir. Yardımlaşma, insanların birlikte hedeflere ulaşması için gerekli özelliktir (Erkan, 2007: 26). Ahi Birlikleri, devlet kuran, orduya yetişmiş talimli asker veren, asayiş koruyan, sosyal adaleti sağlayan, piyasayı düzenleyen, işçi- işveren münasebetlerini ayarlama gibi fonksiyonları yerine getirmekteydi (Hazar, 1990: 90). Ahilik ve kooperatifçiliğin ortak noktaları şunlardır: 1-Serbest giriş -çıkış, 2- Demokratik yönetim (eşitlik, hak ve hukuka dayalı ve seçime dayanan kurullarca yönetim). 3- Eğitim (müsbet gelir farkının muayyen bir nispetinin eğitime ayrılması, gece; manevi eğitim, gündüz iş içinde eğitim). 4-Aracız üretici, tüketici

ilişkileri (hammadenin tek elden tedariki ve üyelerine dağıtılması, yaptığı işe göre nema, risturn ödenmesi), 5- Amacın kazanç hırsı ve fazla kâr etmek değil, üyelerine hizmet olması. 6- Üst örgütlenme, il, bölge ve ülke bazında örgütlenmesi. 7-Fazla kazancın, “Orta Sandıkları’nda biriktirilmesi ve bunun önemli bir miktarının sosyal yardımlaşmada ihtiyaç sahiplerine kullanılması ile sosyo-ekonomik bir organizasyon olmalarıdır (Yüksel: 2005: 193).

Ahi Birlikleri devlet otoritesi dışında kuruluş gelişmesine (Anbarlı ve Acar, 2005: 106) rağmen devletle olan ilişkileri oldukça yüksektir. Bunda Ahiliğin devlet kurup ve onun devamını sağlamada rol oynamasından (Anbarlı ve Acar, 2005: 102) kaynaklandığı söylenebilir. Ahi Birlikleri, 1727 yılında Gedik ve Loncalara dönüşmüştür, 1913 yılında çıkarılan bir kanunla kaldırılmıştır. Ortaya çıkan boşluğu meslek odaları doldurmuştur (Hazar vd.,1997: 8).

Türkiye’de kooperatiflere benzer bir işbirliği türü ise özellikle köylerde çok eski zamanlardan beri uygulanan “imece”dir. İmece usulü, ortaklaşa çalışmanın ve işbirliğinin örneklerinden biridir. Birçok köyde ortaklaşa süthaneler, çamaşırhaneleri kullanma, köyün hayvanlarını olatmak için ortak çoban tutma, bekçi tutma, yol yapmak, köye su getirmek, sulama tesisleri kurmak, cami yapmak, okul yapmak, ortaklaşa koruluk ve mera vücuda getirme gibi işleri köylüler ortak hareket ederek yaparlar. Bireylerin tek başlarına gerçekleştiremedikleri işler için bir araya gelmekte ve bir sinerji oluşturmaya çalışarak, hedefledikleri amacı gerçekleştirmeyi istemektedir. Bunu imece denen bir organizasyonla yapmaktadır. Türkiye’de askere gitme veya ölüm sebebiyle erkeksiz kalan kadınlarla, yoksul ailelerin üretim işlerini bitirmek için bütün köy halkının yardıma koşması “keşik” denilen sıra ile birbirlerinin işini yapma da imece çalışmalarına örnektir (Hazar, 1990: 90).

İmece kooperatiflere benzediği görülmektedir. Ancak, imecenin işin bitirilmesiyle sona ermesi, süreklilik göstermediği ve bir teşkilat bünyesinde faaliyette bulunmadıklarından kooperatiflerden farklılık göstermektedir (Hazar, 1990: 90 -91).

Türkiye’de ilk kooperatifler 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda görülmektedir. İngiltere’de Rochdale denemesiyle tüketim kooperatifçiliği biçiminde başlayan, üretim ve kredi kooperatifçiliği olarak Fransa ile Almanya’da görülmeye başlamıştır. Bu ülkelerden Avrupa Ülkelerine ve oradan dünya’ya kooperatifçilik yayılmıştır. Kooperatiflerin yayılmasına paralel olarak Osmanlı İmparatorluğu’nda 1863 yılında Almanya’da başlayan kredi kooperatifçiliğiyle aynı tarihlerde uygulama alanına girmektedir (Üner, 1992: 15). Osmanlı İmparatorluğunda ilk kooperatif uygulaması 1863 yılında Mithat Paşa’nın Niş Valisi bulunduğu sıralarda Pirod kasabasında deneme mahiyetinde kurduğu ve

“Memleket Sandığı”dır. Memleket sandığı o devirde çiftçilerin kredi alanında karşılaştıkları güçlükleri önlemek için meydana getirilen bir örgüt olmakla birlikte, modern anlamda bir kooperatif değildi. Bununla birlikte Türkiye’de kooperatifçiliğin modern anlamda ilk uygulaması olduğu söylenebilir (Özdemir, 1981: 45). Bulgaristan-Yugoslavya sınırında bulunan şimdiki Sırbistan sınırları içindeki Pirot kasabasında ilk kooperatif uygulamasını deneyen Mithat Paşa, devletin çeşitli dairelerinde memur olarak bulunmuştur. 1858 yılında bazı incelemelerde bulunmak üzere 1858 yılında Avrupa’ya gönderilmiş, Avrupa’dan döndükten sonra Niş’e vali olarak atanmıştır (Mülâyim, 1992: 38). Mithat Paşa Niş’e geldikten sonra tarım kredi örgütünü kurarak, bunlara yönelik 29 maddeden oluşan bir “Memleket Sandıkları Nizamnamesi” hazırlamıştır. Bu nizamname 1867 yılında hükümetçe kabul edilmiştir. Bu nizamnameye göre Mithat Paşa bir nevi üretim kooperatifçiliğini kredi kooperatifçiliği ile birleştirmeyi düşünmüştür (Mülâyim, 1992: 39). Mithat Paşa hiçbir zaman Avrupa’daki kooperatifçiliği taklit etmemiştir. Kurmuş olduğu Memleket Sandıkları Avrupa’daki kooperatiflerin hiç birisine benzememektedir. Bu benzemeyiş dolayısıyla Memleket Sandıklarını kooperatif saymayanlara bile bulunmaktadır. Fakat memleket sandıkları çiftçilerin karşılıklı yardım esasına göre kurulmuş birleşmelerdir (Mülâyim, 1992: 42). Bunlarda demokratik yönetim ve kredilerin adaletli bir şekilde dağıtılmasına çalışılmıştır (Başer, 1983: 119). Bütün bu uygulamalar Memleket Sandıklarında kooperatifçilik ruhunun egemen olduğu söylenebilir (Mülâyim, 1992: 42). Memleket sandıkları yerini Menafî Sandıklarına, sonra 1888 yılında Ziraat Bankasına bırakmıştır (Başer, 1983: 119). Burada dikkat çeken husus kooperatifçilik hareket halkın katılımın ziyade bir devlet adamının öncülüğünde başlamış olmasıdır.

Menafî sandıklarının Ziraat Bankasına dönüşmesinden sonra 1900 yılında İzmir’de “köy bakkalları” kurulması girişimi köyde tüketim kooperatifçiliği geliştirilmesi çabalarıdır. O zamanki Vali Kamil Paşa köylüleri tüccar ve gezici esnafın elinden kurtarmak için, kendi kuvvetleri ve kaynakları ile kendi ekonomik durumlarını koruyacak bir çare olarak köylerde kooperatif bakkal kurmak için harekete geçmiştir. Köy bakkalları konusu köylünün düştüğü kötü durumun anlatılması ve köylerin kooperatifleşmeye yönelik önerilerde bulunması açısından önemlidir. II. Meşrutiyet yıllarında Ethem Nejat kooperatifçilik üzerinde durmuştur. Ethem Nejat, kooperatifçiliğin Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik sistemine uygun olduğunu belirten yazılar yazmıştır (Kocabaş, 2003: 17- 18).

Bazı yazarlar, Rochdale’lilerin öncülerinin ilk uygulamasını yaptığı tüketim kooperatifleri Türkiye’de ilk öneren kişi olarak 1912 yılında Ahmet Cevat’ı (Emre) kabul ederler. Öğrenimini

tamamlayamamış bir subay adayı olan Ahmet Cevat fakirleşen halkın sorunlarına çözüm olması açısından “Teavün”, “kooperasyon” (işbirliği, yardımlaşma) çerçevesinde çözebileceğini önermiştir. Ahmet Cevat öğretmenlik yaparken kooperatifçi işbirliği adı altında tanıtmaya çalışmıştır (Fındıkoğlu, 1967: 104; Özdemir, 1981: 51). Ahmet Cevat 1913 yılında yayınladığı “İktisatta İnkılâp: tüketim yardımlaşma şirketleri” adlı eseriyle daha geniş bir çevreyi aydınlatmayı çalışmıştır (Fındıkoğlu, 1967: 104). Toplumsal dengesizlikleri önlemek için kapsamı geniş bir kooperasyon hareketine girişilmesini zorunlu görmüştür (Özdemir, 1981: 53). Ahmet Cevat’ın yapmış olduğu aydınlatma çabaları sonucunda İstanbul’da 11 tane tüketim kooperatifi kurulmuştur. Savaş yıllarında, bu kooperatifler, ortakların nispeten kolayca ve ucuz fiyatla gıda ve ihtiyaç bulmalarına yardımcı olmuştur. Beslenme Bakanlığı tarafından dağıtılan şeker, gazyağı ve benzerlerinin halka ulaştırılmasında değerli hizmetleri olmuştur. 1919 yılına gelindiğinde bu kooperatiflerden hiçbiri ayakta kalmamıştır. İki yıl aradan sonra, 1921 yılında İstanbul’da Maliye Nazırı Faik Nüzhet Bay’ın himayesinde Darülfünun hocaları ve nazırın arkadaşları tarafından bir tüketim kooperatifi kurulmuştur (Hazar vd., 1997: 10- 11).

1910 yılında Ege Bölgesi’nde bilinçli ve daha aktif kooperatif hareketine rastlanır. Ege Bölgesi, incir ve üzüm üretimi yapılmakta ve bu ürünlerin dış piyasalarda pazar bulması önemliydi. O yıllarda incir fiyatları oldukça düşüktü. Ayrıca 1911 yılında 45 incir ihracatçısı bir araya geldi “fin parekers” adlı bir incir tröstü kurmuşlardı. 1913 yılında Kazım Nuri ve Topçuoğlu Nazmi (bunlar daha sonra Cumhuriyet döneminde milletvekili olmuşlardır) öncülüğünde “Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri” kurulmuştur (Çıkmın ve Karacan, 1994: 45- 46). Bu kuruluş, Türkiye’nin ilk tarım satış kooperatifidir. Kooperatif, Birinci Dünya Savaşında etkisiyle çalışma imkânı bulamamıştır. Cumhuriyet kurulduktan sonra tekrar faaliyete başlamıştır (Mülâyim, 1992: 43- 44).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde kooperatifçilik daha çok bazı devlet adamlarının ve bazı aydınların öncülüğünde uygulanmaya çalışılmıştır. Bu kişiler kooperatiflerle toplumun ekonomik sorunlarını çözmek için uğraşmışlardır. Uygulamalar genelde halkın katılımından ya da halktan kaynaklan bir hareket şeklinde olmamıştır. Bu da kooperatiflerinin etkisini sınırlı kılmıştır. Fakat İmparatorluğun peş peşe savaşlar yaşaması, sanayi devrimini gerçekleştirememesi, kooperatifçilik konusundaki eğitim seviyesinin düşük olması gibi birçok nedenden dolayı kooperatifler gelişmemiştir.

3. Cumhuriyet Sonrası Kooperatifçilik

Cumhuriyetin kurulması ile beraber ülkenin sosyo- ekonomik yapısında önemli rol oynayan ve halkın %85'inin gelirini sağlayan tarım sektöründe verimliliği artırabilmek, üreticiyi sefaletten kurtarabilmek için kooperatifçiliği önem verilmiştir (Başer, 1983: 120). Bu doğrultuda, Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk kooperatifçilik konusunda çabalar göstermiştir. 1924 yılında "İtibari, Zirai Birlikler Kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanunla tarım kedi ve tarım satış kooperatiflerinin gereksinimlerini bir elden karşılanmasına çalışılmıştır (Üner, 1992: 17). Yine, 1925 yılında, Mustafa Kemal Atatürk'ün tüketim kooperatifçiliği ile özel ilgilendiği görülmektedir. Ankara Memurlar Kooperatifine ortak olmuş ve tüketim kooperatifçiliği ile ilgili yasal düzenlemelerin yapılmasını sağlamıştır (Mülâyim, 1992: 45). Bir devlet başkanı olarak Atatürk'ün kooperatiflerle özel ilgilenmesi, onlarla ilgili kanunların çıkmasına öncülük yapmıştır. Nitekim, 1926 yılında kabul edilen Ticaret Kanunu, kooperatifleri bir şirket türü olarak kabul etmiştir ((Mülâyim, 1992: 46; Başer, 1983: 120). 1929 yılında Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanuna göre kurulan kooperatiflerin amacının, ortaklarının kısa vadeli kredi gereksinimlerini karşılamak olduğu belirtilmiş ayrıca, şehirlerde kurulacak kooperatiflere mevduat toplama yetkisi verilmiştir (Osmanağaoğlu, 2007: 32).

1929 tarihli Zirai Kedi Kooperatifler Kanunu beklenen amaçları kısa sürede gerçekleştiremeyince günün sosyo- ekonomik koşullarına uygun yeni bir kanun hazırlığına girişilmiştir. Bu dönemde bir yandan dünya iktisadi krizinin tarımsal ürünlerdeki ihracatı olumsuz etkilemesi, diğer taraftan dış satışların belli şirketler tarafından yürütülmesi, kârların kırsal kesime kaymasını engellemiştir. Bu nedenle kredi ve pazarlama sorunları yeniden ele alınmıştır. Bu amaçla 1935 yılında kabul edilen iki kanun (2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri ve 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunları) ile kırsal kesimin sorunlarının çözümünde devletin önemli görevler ve yetkiler üstleneceği düşünülmüştür. Böylece kooperatif demokrasisine aykırı hükümler taşıyan bu kanunlarla devlet, Ziraat Bankası ve Ticaret Bakanlığı kanalıyla sözü edilen kooperatiflerin finansmanında, yönetiminde ve denetiminde adeta tek söz sahibi haline gelmiştir. 1935 tarihli Tarım Kedi ve Tarım Satış Kooperatifleri Kanunları'nın bekleneni vermemesi üzerine yabancı uzmanların fikirlerine başvurulmuştur. Dr. H. Wilbrandt 1939'da hazırladığı raporda ortaklar arasında arası da lider olabilecek kişileri eğittikten sonra devletin kooperatif yönetimini ortaklara devretmesi gerektiğini belirtmiştir (Başer, 1983:120- 121).

Otuz altı yıl aradan sonra 2836 sayılı Kanun yerine 14-4-1972 gün ve 1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu almıştır. Bu kanun tarım kredi kooperatiflerinin bir devlet bankası

olan Ziraat Bankası’nın idare ve kontrolünden kurtularak bağımsız çalışması ve üst kuruluşların (bölge birliği ve merkez birliği) teşkil etmesi yolu açmıştır (Hazar vd., 1997: 14). 1581 sayılı Kanunu 1984 yılı 237 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Tarım Kredi Kooperatiflerini Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı’na bağımlı hale getirmiştir (Demir, 2004: 64). 1995 tarihinde yürürlüğe giren 553 sayılı Kanun Hükmündeki Kararname ile daha demokratik bir yapı kazandırılmak istenmiştir. 06-04-2005 tarihinde çıkarılan 5330 sayılı Kanun ile Tarım Kredi Kooperatifleri Avrupa Birliği Standartlarına çıkarılması amaçlanmıştır. Kanunla Tarım Kredi Kooperatifleri ile Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı arasında ilişkilerin daha demokratik, sivil yapılanmaya öne çıkaran bir yapı kavuşturulması için önemli değişiklikler yapılmıştır (Yıldırım, 2005: 185- 186). Bu gelişme sürecinde görüldüğü üzere ve aynı zamanda bir kooperatifçi olan Mülâyim’de belirttiği gibi çiftçilerin tarım kredi kooperatiflerinin kurulmalarında hiçbir rol oynamadıkları görülmektedir. Yasadaki 1995 yılı değişikliği ile kooperatif ortakları kooperatif ve üst örgütlerinin yönetimine katılmaya başlamışlardır (Mülâyim, 2006: 246). Tarım Kredi Kooperatifleri olarak 1 merkez birliği, 16 birlik ve 1926 birim kooperatif vardır. Tarım Kredi Kooperatiflerin 1.284. 737 kooperatif ortağı vardır (Koç, 2007: 210). Kooperatifler 2006 yılı itibarıyla 5.786 kişiyi istihdam etmektedir (Tarım Kredi Org: 2008). Kooperatifler şimdi daha özerk ve piyasa koşullarına uygun faaliyet göstermektedir.

Tarım Satış Kooperatifleri kanunu ise 1984 yılına kadar devam etmiştir. Bu kanun devletin güdümünde bir kooperatifçilik öngörmesidir (Yıldız ve Mülâyim, 1994: 24). 1935 yılında çıkarılan 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri Kanunu, 1984’te 238 sayılı Kanun Hükmünde Kanun ile sona ermiştir. Bu Kanun Hükmünde Kararname 1985 yılında 3186 sayılı kanuna dönüştürülmüştür. Kanun 2000 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Kanunun yürürlükte olduğu süreçte devlet tarım satış kooperatiflerin içinde olmuştur. Bu birliktelik, devletin kooperatiflerin yanında yer alması, onlar için çerçeve çizici ve yönlendirici olmak biçiminde değil, çoğunlukla devletin bizzat kooperatiflerin içinde yer ve rol almıştır. Devlet kendini üreticinin yerine koyarak, üretici ortak yerine geçmiştir. Devlet, siyaset eliyle tarım satış kooperatiflerine çok yakın bir ilgi içinde olmuştur (Duymaz vd. 1994: 9- 10). Destekleme alımlarını tarım satış kooperatifleri aracılığıyla yapmıştır. Bu durum kooperatifleri devletin bir çeşit alım ofisine dönüştürmüştür. 2000 yılında 4572 sayılı yasa tarım satış kooperatifleri özerk ve mali açıdan bağımsız kılınmak istenmiştir. 1980 sonrası uygulanan özelleştirme ve devletin küçültülmesi çabaları bu kanunun çıkmasında etkisi vardır. Kooperatiflerin özerk bir yapı kazanmasında IMF- Dünya Bankası ve

Avrupa Birliği'ne girme çalışmaları da etkilemiştir (Kayıkçı ve Kayıkçı, 2007: 46- 47). Kanunla, kooperatiflerde devletin etkisi kaldırılarak bağımsız kooperatifçilik hedeflenmiştir. 2000 yılı itibarıyla 17 tarım satış kooperatifi çeşitli sıkıntılar yaşamasına rağmen faaliyetlerine devam etmektedir. Özellikle geçmiş dönemden gelen borçların fazlalığı, bazı ürünlerde yaşanan üretim fazlalıkları (fındık, üzüm) kooperatifleri ürün alımında ciddi sıkıntılara sokmaktadır. Kooperatifler yeniden yapılandırma sonucunda piyasadaki etkinliklerinde bir azalma olmasına rağmen kooperatifçilik ilkeleri çerçevesinde çalıştıkları söylenebilir. 17 birlik 1 milyar dolar ciroyu aşmış ve 10.000 kişi istihdam etmektedir (Ömeroğlu, 2007). 2007 yılı itibarıyla 17 Birlik kooperatif bünyesinde 330 adet birim kooperatif ve 680.555 ortak vardır (Koç, 2007: 210).

Tarımla ilgili olarak diğer farklı bir kooperatif türü de Pancar Ekicileri Üretim kooperatifleridir. Pancar Ekiciler Kooperatifleri devlet tarafından kurulan şeker fabrikalarının şeker pancarı ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulmuştur (Gökkaya, 1995: 15). Kooperatiflerin yönetim kurullarında Türkiye Şeker Fabrikaları temsilcileri bulunmaktaydı (Başer, 1983: 60). 1992 yılından itibaren yönetim kurulu kooperatif ortaklarının seçtikleri yöneticilerden oluşmaya başlamıştı. Böylece kooperatifler devlet güdümünden çıkmıştır (Hazar vd. 1997: 29). Bir merkez birliği (Panko Birlik) 31 birim kooperatif ve 1.585.937 ortaktan oluşmaktadır (Koç, 2007: 210). Pancar Ekicileri kooperatifleri Birliği (Pankobirlik) Türkiye pancar şekeri üretiminin % 30'unu karşılayan dört fabrikaya sahip olup (Amasya, Kayseri, Konya ve Çumra) Adapazarı ve Kütahya şeker fabrikalarına ise hisse sahibidir (Mülâyim, 2006: 224).

Tarımla ilgili olarak 1965 yılında kurulmaya başlayan tarımsal kalkınma kooperatifleri, özellikle Köy İşleri Bakanlığın özendirmesi ile kurulmaya başlamıştır (Mülâyim, 1992: 365). 1965 yılında dış ülkelere işgücü sevkinde kooperatif kuran köylülere öncelik tanınması kooperatif sayısını artırmıştır. Kooperatifler 1971 yılında Köy- Koop merkez birliğini kurmuşlardır. Fakat 1980 askeri darbesi ile kapatılmıştır (Mülâyim, 1992: 366- 368). 1999 yılında 7 ildeki tarımsal kalkınma kooperatifleri bir araya gelerek Köy- Koop merkez birliği tekrar kurulmuştur (Köy-Koop, 2008). Türkiye'de tarımsal kalkınma kooperatiflerinin projeli yatırımlar desteklenmektedir. Ortakların mülkiyetinde bulunan üretim üniteleri (ahır, süt ve besi sığırı, koyun, aracılık gibi) kooperatifin kefaletiyle ortaklar kredilendirilmektedir. Üretim üniteleri ile ilgili çeşitli projeleri kooperatifler uygulamakta ve devlet bu projeleri desteklemektedir (Hazar, vd. 1997: 24). Bu bağlamda son 6 yıllık sürede kooperatiflere verilen desteğin tarım bakanı tarafından 820 milyon YTL (1\$=1.175 ytl, 28- 1- 2008 tarihi itibarıyla, yaklaşık 700 milyon dolar) olarak

açıklanmıştır (Tedgem, 2008). Tarımsal kalkınma kooperatiflerin 2007 yılında 7.339 kooperatif ve bu kooperatifler 784.986 ortak sayısına sahiptir (Koç, 2007: 210). Tarımsal kalkınma kooperatiflerin sayısının artışı, kooperatiflere yapılan devlet desteğinin etkisi olduğu söylenebilir.

Tüketim kooperatifleri Osmanlı İmparatorluğu döneminde bazı devlet adamları öncülüğünde başlamıştır. Cumhuriyet döneminde daha önce bahsedildiği gibi 1925 yılında “Ankara Memurlar Tüketim Kooperatifi” kurulmuştur. Bu kooperatifin kurulmasına devletin yardımı olmuştur. Kooperatif kurulurken memurların ortaklık paylarını devletçe ödenmiştir (Moctehedi, 1988: 48). Ankara Memurlar Tüketim kooperatifinin kurulması Cumhuriyet’in ilan edilmesi ile Ankara bir memur kenti olmaya başlamış ve nüfusu hızlı bir şekilde artması nedeniyle olmuştur. Bu nüfusun gıda ve diğer temel ihtiyaçlarının karşılanması için bu kooperatifin aracılığıyla sağlanmıştır. Kooperatif, memurlara fayda sağlamıştır. Kooperatif ilerleyen yıllarda Ankara içinde çeşitli şubeler açmıştır. 1944 yılından itibaren bu şubeler kapanmaya başlamış ve 1955 yılından itibaren tek merkez şube olarak faaliyetlerine devam etmiştir (Çıkın ve Karacan, 1994: 358). Kooperatif halen faaliyetine devam etmektedir (Arman, 2007: 3).

Türkiye’de 1942 yılında II. Dünya Savaşı sırasında hükümetçe gıda ve eşya dağıtımına aracılık yaparak kâr etme düşüncesiyle pek çok kooperatif kurulmuştur. Savaştan sonra bu hızlanma yavaşlamıştır (Oksay, 1979: 48). Türkiye’de 1950 yılına kadar çeşitli illerde tüketim kooperatifleri açılmıştır. 1969 yılında çıkarılan 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu ile kooperatiflerin rahat kurulması ve gelişmeleri kolaylaşmıştır. Bunda Türkiye’deki ekonomik ve sosyal gelişmelerinde etkisi vardır. 1970’li yıllarda başlayan sanayileşme süreci kırsal kesimden kentlere göç başlamıştır. Bunun sonucu büyük kentlerde yaşayan dar gelirli aileler çalıştıkları kamu ve özel sektöre ait kuruluşlarda genelde kendi personeline hizmet veren tüketim kooperatifleri kurmuşlardır. Bu tüketim kooperatifleri “işyer kooperatifleri” ya da “kapalı kapı” sistemi ile çalışan tüketim kooperatifleridir (Çıkın ve Karacan: 1994: 358- 359). 1990’lı yıllarda tüketim kooperatifleri büyük çoğunluğu işçi sendikalarınca kurulmuş zorlama kooperatifleridir. Tüketici işçiler, bu kooperatifleri kendileri kurmamışlardır (Gümüş, 1994: 160). 2000 yıllarda da sendikaların ve işçilerin tüketim kooperatifleri faaliyetlerini devam ettirmektedir (Arman, 2006: 3). Şu anda Türkiye’de tüketim kooperatifleri büyük sermaye sahibi süpermarketler zinciri karşısında işlevleri kısıtlandığı (Üngör, 2006: 38) ve rekabet etmede zorlandığı görülmektedir. Tüketim kooperatifleri piyasada rekabet edebilmek için İstanbul’da Tedarik ve Dağıtım Anonim Şirketi (TÜMKO) kurmuşlardır (Arman,

2006: 3). Tüketim kooperatifleri- devlet ilişkilerine bakıldığında özellikle kooperatifler kanunun çıkmasından sonra tüketim kooperatifçiliğinin daha özerk geliştiği söylenebilir. Türkiye’de 3.372 birim kooperatif, 330.300 ortağa sahiptir (Koç, 2007: 210).

Konut kooperatiflerinin Türkiye’de ilk uygulamasının 19. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul’da İngiliz azınlığın bazı üyeleri konut ihtiyacını karşılamak bir kooperatif kurmuşlardır. Bu kooperatife ortak olabilmek için İngiliz uyruklu olma şartı aranmaktaydı (Çorbacı, 1986: 87). Cumhuriyet döneminde konut kooperatifçiliği Ankara’nın konut sorununun çözümünde kooperatifçilikten yararlanılmaya çalışılmıştır (Çıkin ve Karacan, 1994: 361). Cumhuriyet döneminde ilk konut kooperatifi 1934 yılında Ankara’da kurulan “Bahçelievler Yapı Kooperatifi”dir. Bu ilk, orta ve yüksek dereceli memurlar tarafından kurulan kooperatif, daha sonra kurulan konut kooperatiflerinin çalışma ilkelerini geniş ölçüde etkilemiştir (Hazar vd., 1997: 37). 1950 yılında çok partili hayata geçilmesi ile birlikte hükümet sosyal sigortalar aracılığıyla işçilerce kurulacak kooperatiflere ipotek kredisi vermeye başlamıştır. 1960’a kadar konut kooperatiflerinin sayısı artmıştır (Çorbacı, 1986: 88). Konut kooperatifçiliğinin 1978’den sonra memur ve diğer çalışanlar arasında özendirildiği görülmektedir. 1981 yılında 2487 sayılı Toplu Konut Kanunu ile kurulan fondan konut kuruluşlarına kredi verilmesi konut kooperatifçiliğini canlandırmıştır (Çıkin ve Karacan, 1994: 361). Özellikle 2895 sayılı Toplu Konut Kanunu daha etkili olarak uygulanmak istenmiştir. Konut kooperatiflerinin sayısı artmıştır. Bu artışta kanunun kooperatifçiliği teşvik edici hükümler içermesinden kaynaklanmaktadır. 1989 yılında 2895 sayılı Toplu Konut Kanununun uygulama yönetmeliği değişmiş fondan kredi verilme şartları ağırlaştırılmıştır. Bu durum konut kooperatiflerinin sayısında düşmeye neden olmuştur (Ocak, 2006: 42- 43). Devlet, 1987’den sonra doğrudan konut yapım işine girmesi, kooperatiflerin fondan yararlanmasını sınırlamıştır (Geray, 1993: 116). 2000’li yıllarda devletin Toplu Konut İdaresi aracılığıyla konut üretimini artırdığı görülmektedir. Türkiye’de 61.467 birim konut kooperatifine 2.282.175 kişi ortaktır (Koç, 2007: 210). Konut kooperatiflerinde de devletin kredi ve teşvik vermesi durumunda sayılarının hızla arttığı görülmektedir.

Türkiye’de kooperatif-devlet ilişkisi açısından incelenmesi gereken diğer bir kooperatif türü esnaf ve sanatkârlar kefalet kooperatifleridir. Bu kooperatifler bir devlet bankası olan Türkiye Halk Bankası’nın teşvikiyle 1951 yılında Ankara’da kurulmuştur. Esnafın kredi alımında bu kooperatifler kefil olmaktadır. Kooperatiflerin artmasında Türkiye Halk Bankası tarafından desteklenmelerinin etkisi olmuştur (Mülâyim, 1992: 438- 439).

Türkiye’de 994 birim kooperatife 650.000 kişi ortaktır (Koç, 2007: 210).

Türkiye’de bu sayılan kooperatifler dışında çeşitli amaçlarla kurulan kooperatifler vardır. Bu kooperatifler 1969 yılında çıkan 1163 sayılı Kanuna göre kurulup faaliyetlerine devam etmektedir. Bu tür kooperatifler daha özerk bir yapıda çalıştıkları söylenebilir.

3. Türkiye’de Kooperatifçilik Mevzuatının Gelişimi

Türkiye’de kooperatiflerle ilgili ilk mevzuat 1867 tarihli Memleket Sandıkları Nizamnamesi teşkil etmektedir. Mithat Paşa tarafından hazırlanan ve padişahın tasdikinden geçirilen Nizamname, Menafî Sandıkları’nın Ziraat Bankası’na dönüştüğü tarihe (1888) kadar yürürlükte kalmıştır. 1923 yılında Cumhuriyet’in ilanından önce, iktisat vekâletince çıkartılan “Üretim, Alım-Satım Kooperatifleri Tüzüğü” hükmüne dayanılarak, 1928 yılına kadar çeşitli türlerde 40 kadar kooperatif kurulmuştur. Tüzükte, Ekonomi Bakanlığı bütçesinden kooperatiflere yardım yapılması ve bir devlet bankası olan Ziraat Bankası’nca kredi açılması öngörülmüştür. 1926 yılında kabul edilen Ticaret Kanunu beş çeşit ticaret şirketi arasında kooperatif şirketleri de saymıştır. 1956 yılında çıkarılan Ticaret Kanunu’nda da aşağı- yukarı aynı esaslar korunmuştur (Hazar vd. 1997: 13- 14). Bu süreçte daha öncede belirtildiği gibi tarım satış, tarım kredi kooperatifleri ile ilgili kanunlar çıkarılmıştır.

3.1. Anayasalarda Kooperatifçilik

1961 yılında yapılan anayasada kooperatifçilikle ilgili hükümler bulunmaktadır. Anayasanın 51. maddesi “Devlet kooperatifçiliğinin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır” şeklindedir. Yine, 1961 Anayasası’nın 53. maddesinde bu tedbirlerin “... iktisadi gelişme ve mali kaynakların yeterliliği ölçüsünde...” yerine getirileceği hükme bağlanmıştır. Kooperatifçiliğinin gelişmesini sağlayacak tedbirlerin alınması devlete anayasal bir hükümlerle emredilmiş olsa da, hükümette yer alan siyasi partilerin felsefesine bağlı olarak, ekonomik ve mali yetersizlikler ileri sürülerek istendiğinde bu tedbirlerin alınması geciktirilebilirdi. Burada, kooperatifçiliğinin gelişmesini tamamen hükümetlerin tercihlerine bırakılmıştır (Özdemir ve Başaran, 2003: 39). Fakat anayasadaki bu hüküm 1961 anayasasının devlet kalkınma planlarının yapılmasından ve kooperatifçiliği geliştirecek tedbirleri almaktan sorumlu tutması kooperatifçilik hareketine yeni bir çehre kazandırmıştır. Bu dönemden sonra hazırlanan her kalkınma planında ve işbaşına gelen hükümet programlarında kooperatiflere yer verilmesi, Türk Kooperatifçiliği için önemli bir gelişme olarak kabul

edilebilir (Başer, 1983: 123). Türkiye’de 1963 yılında itibaren uygulamaya konulan beş yıllık kalkınma planlarda anayasanın hükmü olarak yer almaya başlamıştır. II. Beş Yıllık Kalkınma Plânı döneminde 1163 sayılı Kanun’un çıkarılmasıyla, ülke genelinde ve çok sayıda kooperatif kurulmuştur. 1163 sayılı Kanunun çıkarılmasında 51. maddeyle devlete verilmiş olan görevin önemli bir yeri vardır (Koç, 1995: 90).

1961 Anayasası’nda olduğu gibi 1982 Anayasası’nda da kooperatifçilikle ilgili hüküm bulunmaktadır. 1982 Anayasasının 171. maddesi “Devlet, milli ekonominin yararlarını dikkate alarak, öncelikle üretimin arttırılmasını ve tüketicinin korunmasını amaçlayan kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır. Kooperatifler, devletin her türlü kontrol ve denetimine tabi olup, siyasetle uğraşamaz ve siyasi partilerle işbirliği yapamazlar” şeklindedir. 1982 anayasası kooperatiflere siyaset yasağı koymuş ve devlet denetimi getirmiştir (Özdemir ve Başaran, 2003: 142). Kooperatiflerin siyaset yasağı, siyasi partilerle işbirliği yapamayacağını ve devletin denetimine tabi olduğu doğrultusundaki hükümler 1996 yılında anayasadan çıkarılmıştır (Hazar vd.1997: 16).

1961 ve 1982 anayasaları kooperatifçilikle ilgili hükümleri yer vererek Türkiye’de, ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma çabalarına, yeni gelişme ve bakış açısı kazanmasına yardımcı olmuştur (Koç, 1995: 89).

4. Kalkınma Planlarında Kooperatifçilik

1961 Anayasası’nın, ekonomik, toplumsal ve kültürel kalkınmanın demokratik yollarla gerçekleştirilmesini ve kalkınma planlarının yapılmasını devlete ödev olarak vermesi (madde 41), ayrıca devleti, kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak önlemleri almakla görevlendirmesi (madde 51), kooperatifçilik hareketine yeni bir görünüm kazandırmıştır. Bunun sonucu her beş yıllık kalkınma planında ve her hükümet programında kooperatiflere yer verilmiştir (Alkan, 1998: 50).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1963- 1967) kooperatifçiliğe büyük bir önem verilmiş, kooperatifleşmenin tarımımız için yararlı olduğu kabul edilerek, küçük ve orta büyüklükte üreticilerin üretimde ve ürünlerin değerlendirilmesinde büyük işletmelerin üstünlüklerine ulaşabilmelerini sağlayabilmek için kooperatifçiliğin desteklenmesi üzerinde durulmuştur (Koç, 1995: 17).

İkinci Beş Yıllık Plan dönemi (1968- 1972); planda tarım işletmelerinin üretimini artırıcı giderleri sağlamadaki kredi güçlükleri ön planda tutularak, bunların makine, donatım ve kredi ihtiyaçlarını karşılamak ve pazarlamayı işletmecilik şartlarına göre yürütebilmek

için kooperatiflerin teşvik edilip, desteklenmesine ilişkin tedbirlere yer verilmiştir (Koç, 1995: 17). Bu plan döneminde kooperatiflerle ilgili sorunlar ele alınmıştır. 1950 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü aracılığıyla getirilen ve kooperatifçilik konusunda uzman olan M. Colombain’in hazırladığı rapor bu dönemde tekrar gündeme gelmiştir. Bu raporunda etkisi ve uzun tartışmalar sonucunda Tarım kredi ve tarım satış kooperatifleri dışındaki tüm kooperatifleri kapsayacak şekilde 1163 sayılı Kooperatifler Kanun 1969 yılında kabul edilmiştir. Kanun ile kooperatif ilkelerinin Türkiye’de uygulanması ve birim kooperatiflerin üst örgütler etrafında bir araya gelmesine yönelik yasal dayanak sağlanmıştır (Başar, 1983: 126).

Üçüncü beş yıllık kalkınma plan dönemi (1973- 1977); planda önceki dönemlerde kooperatifçiliği teşvik için devletin yaptığı desteklerin yanlış anlaşıldığını, birçok kişinin devlet yardımı alabilmek için kooperatif kurduğunu, sayının astronomik artışlar gösterdiğini, böylece sağlıklı bir gelişmenin ortaya çıktığını vurgulamıştır. Planda, önceki plan döneminde çıkan 1163 sayılı Kanun (1969) ve Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu’nun (1972) yeni gelişmelere olanak sağlayacağını açıklamıştır. Planda kooperatifçilik tarım, küçük sanayi ve konut konularında ayrı olarak ele alınmıştır. Kooperatifçilik bankasının kurulması önerilmiştir. Bu dönemde sendika- kooperatif işbirliğinin geliştirilmesine çalışılmıştır. Bu bağlamda Türk- İş’e bağlı sendikalar, kooperatifçiliği desteklemeyi kabul etmişlerdir. Türk- İş, AAFLI’nın (Asian-American Free Labour Institute) yardımı ile 1975 yılında kooperatif fonu kurmuştur. Amerikalı uzmanların da çalışmalarıyla tüketim kooperatiflerinin bölgesel örgütlenmeleri sağlanmak istenmiş ve Ankara’da TÜKOBİRLİK (Ankara Tüketim Kooperatifleri Birliği) faaliyete geçmiştir (Başar, 1983: 129- 131).

Dördüncü beş yıllık kalkınma plan dönemi (1979- 1983); bu dönemde kooperatifçilik önceki plana göre daha ağırlık kazanmıştır (Koç, 1995: 17). Kırsal refah politikaları özel ihtisas komisyonu raporunda tarımsal işletmelerin toprak ve gelir büyüklüklere ele alınmış, destekleme alımları kooperatifçilik yönünden değerlendirilmiş ve sözü edilen politikanın Türkiye’deki küçük tarımsal işletmelere önemli yarar sağlamadığı açıklanmıştır. Planda ise kooperatifçilikle ilgili kamu kuruluşları arasında koordinasyon eksikliği nedeniyle çelişkili uygulamaların ortaya çıktığı, tek amaçlı ve küçük ölçekli kooperatiflere ağırlık verilmesi sonucu kaynakların etkin bir biçimde kullanılmadığını açıklamıştır (Başar, 1983: 131- 132).

Beşinci beş yıllık kalkınma plan dönemi (1985- 1989); bu dönemde kooperatiflerle ilgili kanunu düzenlemeler yapılmıştır. Kooperatifler kanunu, tarım satış ve tarım kredi kooperatifleri

kanunlarında düzenlemeler yapılarak yürürlüğe girmiştir (Koç, 1995: 19). Ayrıca planda tarım satış, balıkçılık ve konut kooperatiflerinin destekleneceği ifade edilmiştir (Özdemir ve Başaran, 2003: 43).

Altıncı Kalkınma Planı (1990- 1994); bu planda tarımsal üretim, ürünün pazarlanması, üreticilere hizmet götürülmesine yönelik olarak üretici örgütlenmesinin yetersiz olduğu belirtilmiştir. Hayvancılıkta birlik ve kooperatiflerinin ülke genelinde yaygın olmayışını başlıca sorun olarak gösterilmiştir. Üretici birliklerin kurulmasını ve kooperatiflerin geliştirilmeleri özendirilecektir. Ayrıca, tarım satış kooperatiflerin özleştirileceği ve üretim birimlerinin ve iştirakleri özleştirileceği belirtilmiştir (Özdemir ve Başaran, 2003: 43).

Yedinci Kalkınma Planda da (1996- 2000) kooperatifçilikle ilgili hükümler altıncı planla benzerlik göstermektedir. Burada da kooperatiflerin yetersiz oluşundan bahsedilmiştir. Hayvancılık kooperatiflerin ülke genelinde yaygın olmadığı belirtilmiştir. Kooperatifçiliğin özendirileceği ve tarım satış kooperatiflerin özleştirilerek, üretim birimleri ile iştiraklerinin özleştirileceği ifade edilmiştir (Özdemir ve Başaran, 2003: 43). Tarım Satış Kooperatiflerinin üretim ve değerlendirme birimleri ile iştiraklerinin özleştirilmesi ifadesinin altıncı ve yedinci planda yer alması devlet-kooperatif ilişkileri açısından ilginç bir örnek olmaktadır. Çünkü kooperatifler ve onların sahip oldukları iştirakler birer kamu kuruluşu olmamasına rağmen özleştirilmesi ifadesinin kullanılması büyük bir tezatlıktır.

Sekizinci beş yıllık kalkınma planında (2001- 2005) kırsal örgütlenmenin çeşitli şekillerde oluştuğunu ve bunun içinde kooperatiflerin varlığı belirtilmiştir. Kırsal alanda katılımcı örgütlenmenin önem verilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. Tarım satış kooperatiflerini özleştirilen ve kooperatifçilik ilkeleri çerçevesinde faaliyet göstermesini sağlayan 4572 sayılı kanun 1 Haziran 2000 tarihinde kabul edilmiştir. Planda hayvancılık konusunda kooperatifçiliğin özendirileceği ifade edilmiştir. Tarımsal amaçlı kooperatifleri teknik ve mali yönden destekleme çalışmaları sürdürüldüğünü fakat kırsal kesimin sosyal ve ekonomik açıdan güçlendirilmesinde yeterli gelişme sağlanamadığı belirtilmiştir. Kırsal kesimin ekonomik yönden güçlendirilmesi için kooperatifçiliğin destekleneceği planda ifade edilmiştir (Özdemir ve Başaran, 2003: 44-45).

Dokuzuncu kalkınma planı (2007- 2013), plan Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecine katkı sağlayacak temel bir strateji dokümanı olarak hazırlanmıştır. Plan AB mali takvimi dikkate alınarak yedi yıllık olarak hazırlanmıştır (D.P.T. 2006: 2). Planın Avrupa Birliğine Katılım Süreci bölümünün 50. maddesinde AB üyelik sürecinin toplumun bütün katmanları etkileyeceği ifade edilmiştir. Katılımın,

katılımcı bir şekilde olabilmesi için işçi-işveren ve sivil toplum kuruluşları (STK) üyelik sürecine aktif katılımı sağlanacaktır (D.P.T. 2006: 11). Yine, madde 273’de STK’ların yoğun göçün ve çarpık kentleşmede ortaya çıkan uyum problemi çözmede yardımcı olabileceği ifade edilmiştir (D.P.T. 2006: 45). Bu çerçevede kooperatiflerinde bir STK olarak AB üyelik sürecine katılmaya ortaklarını hazırlayarak katkıda bulunabilir. Ortaklara aidiyet duygusu vererek kentleşme olgusu sonucu ortaya çıkan problemlerin çözümüne yardımcı olabilirler.

Dokuzuncu kalkınma planında rekabet gücünün artırılmasında verimlilik artışının önemi belirtilmiştir. Özellikle tarım kesiminin genel ülke verimliliğinden düşük olduğu (madde 98) belirtilmiştir. Tarım yapısındaki sorunlar (madde 99) nedeniyle rekabet gücünün artırılmasını engellediği tespiti yapılmıştır. Geçmiş plan dönemi incelenirken, kırsal kesiminin kalkınmasının sağlanması bölümünde, (madde 291) kırsal kesiminin en önemli ekonomik faaliyeti tarım sektörünün nispi verimsizliğin azaltılması için üretici örgütlerin desteklenmesi gerektirdiği ifade edilmiştir (D.P.T. 2006: 49). Bu örgütlerin içinde kooperatiflerde vardır.

Dokuzuncu kalkınma planında dönem hedefleri ve tahminleri bölümünde (madde 346) tarımda rekabetçi bir yapının kazandırılması için verimliliğin artırılması hedef olarak alınmıştır (D.P.T., 2006: 60). Tarımdaki istihdamın (Madde 350) diğer sektörlere kaymanın devam etmesi beklenmektedir (D.P.T. 2006: 62). Tarımsal yapının etkinleştirilmesi bölümünde, (madde 505) verimliliğin ve üretici gelirlerinin istikrarlı bir şekilde artırılması amacıyla, çiftlikten sofraya, gıda güvenliğinin sağlanması yönünde tarımsal üretim ve pazarlama aşamalarında başta ilaç ve gübre ile nitelikli tohumluk kullanımı, sulama, bitki ve hayvan sağlığı ile gıda hijyeni olmak üzere çeşitli konularda eğitim ve yayım hizmetleri artırılabilecektir. Söz konusu hizmetlerin genç ve kadın çiftçileri de kapsayacak şekilde ve yapıları güçlendirilmiş üretici örgütleri tarafından yürütülmesine ağırlık verilecektir. Yine, (madde 510) üretici örgütlenmesine ilişkin mevzuat yeniden ele alınarak, üreticilerin değişik amaçla uygun şekillerde; verimliliği ve pazarlamada rekabet gücünü artırıcı yönde örgütlenmeleri desteklenmesini ön görülmüştür (D.P.T. 2006: 77- 78). Planda tarım sektörünün daha rekabetçi yapı kazandırılması hedeflenmekte ve bu bağlamda verimliliğin artırılması amaçlanmaktadır. Bu açıdan kooperatifler dışında rekabet edebilecek bütün örgütlenmelerin destekleyerek daha geniş bir yelpaze hedef alınmıştır.

Planın ticari hizmetler bölümünde ise, (madde 560) ticarete küçük esnaf ve sanatkâr ağırlıklı yapının birleştirilerek büyük ölçekli hale getirilmesinin teşvik edileceği belirtilmiştir. (D.P.T. 2006: 83).

Ayrıca planda (madde 673) sivil toplum kuruluşlarının yerel ve bölgesel kalkınmaya katkı yapmalarının özendirilmesi ön görülmüştür (D.P.T. 2006: 93). Planın doğrudan kooperatiflere vurgu yapması da gerek küçük işletmelerin birlikte faaliyet göstermeleri, gerekse yerel kalkınmada sivil toplum kuruluşlarına desteklenmesine yer vermesi kooperatifçiliğinde teşvik ve desteklenmesi anlamına geldiği söylenebilir.

Kırsal kesimin örgütlenme kapasitesini (madde 675) geliştirecek ve üretici örgütlenmeleri güçlendirilmesi ifade edilmektedir. Farklı üretici örgütlenmelerinin işlevleri AB tarım piyasaları ile bütünleşme çerçevesinde yeniden düzenlenmesi ve üretici örgütlenmelerine sağlanan desteklerin etkinleştirilmesi ön görülmektedir (D.P.T. 2006: 93). Kırsal kesimde üretici örgütlerin güçlendirme ve etkinleştirilmesi hedef alınmıştır. Bu yapılırken de tarım piyasası, AB tarım piyasalarıyla uyumlaştırma amaçlanmaktadır.

Dokuzuncu kalkınma planı diğer planlarda olduğu gibi doğrudan kooperatifleri hedef alan uygulamalardan vazgeçtiği görülmektedir. Bunun yerine bütün örgütlenmelerin geliştirilmesine yönelik bir anlayışın öne çıktığı söylenebilir. Bu anlayışın sonucu olarak bütün örgütlenmelerin desteklenmesi hedeflenmektedir. Bu yapılırken Avrupa Birliği politikaları ve küreselleşmenin getirmiş olduğu liberal etkilerin plana yansıdığı görülmektedir. Yine, verimlilik, rekabet gibi unsurların planda yer alarak özellikle tarım sektörüne rekabetçi yapı kazandırmaya çalışmaktadır. Bu anlayışın kooperatifler açısından faydası olsa bile bazı sakıncaların ortaya çıkma ihtimali vardır. Örneğin tarım kesimi örgütlenmesinde kooperatifler ile beraber üretici birliklerine yer verilmiştir. Farklı örgütlenmelerin varlığı rekabete yol açabileceği gibi kıt olan kaynakların birden çok yere dağıtılması sorununa da yol açabilecektir.

Türkiye’de kooperatifçilik politikaları hükümette bulunan parti ya da partilerin yaklaşımları ile şekillenmektedir. Parti programında bulunan kooperatifçiliğe ilişkin hükümlerin kalkınma planı ve yıllık programlarla hükümet programlarına yansıtıldığı anlaşılmaktadır. Siyasal partilerin kooperatifçilikle ilgili yaklaşımları birbirinden farklı olduğu için hükümetteki bazı partiler kooperatifçiliği tüm sektörler için öngörürken bazıları ise çeşitli sınırlandırmalar getirmişlerdir. Türkiye’de kooperatifçilikle ilgili politikalara, devletin genel bir yaklaşımı olarak hükümetler üstü ve ulusal düzeyde belirginlik kazandırılmamıştır. Hükümetlerin uyguladıkları kooperatifçilik politikaları da, kooperatifçilik ilkelerine bağlı kalmamıştır. Devletin bazı kooperatiflere çeşitli görevler yüklemesi ve yardımda bulunması kooperatifçilik sistemini bozucu yönde etkilemiştir. Eğitim ve denetim konusunda yetersiz olduğu için sistem işletilememiştir. Türkiye’de hükümetlerin kooperatifçilik politikalarının etkin, kararlı, bütünlük

içinde birbiri ile uyumlu ve dengeli olmaması sebebiyle bugün sayıca fazla fakat içinde buldukları sektörde pek fazla etkili olmayan kooperatifler meydana gelmiştir. Bu durum kooperatiflerin başarı şansını azaltmıştır (Hazar vd. 1997: 18- 19).

5. Sonuç

Türkiye’de kooperatifçilik Osmanlı İmparatorluğu döneminde daha çok devlet adamları ve aydınlar öncülüğünde uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir. Kooperatifçilik yabancı sermaye karşı bir örgütlenme biçimi ve mücadele aracı olarak görülmüştür. Savaş yıllarında İttihat ve Terakki Partisi’nin halkın geçiminin sağlanması için kooperatifleri desteklediği, fakat toplumsal – ekonomik, kültürel ve siyasal nedenlerle geniş kitlelere yayılıp gelişemediği görülmektedir (Alkan, 1998: 48- 49).

Cumhuriyet kurulduktan sonra, 1930’lu yıllarda kooperatifçiliğe yönelik olarak yasal düzenlemeler yapılmıştır. Kooperatifler devlet öncülüğünde kalkınma amaçları doğrultusunda özendirilmiştir. Kooperatifçilik tabandan gelen güçten çok, yönetim düzeyinden gelen yönlendirmelerle hareketlik kazanmıştır. 1930’larda zorunlu “öncü devletçilik” uygulamasının ürünü olan devlet müdahalesi kooperatif örgütlenmelere de yansımıştır. Kooperatifler, kredi ve öteki üretim girdilerini sağlayan örgütler ya da devletin gereksinme içindeki toplumsal katmanlara götüreceği hizmetleri, dağıtacağı tüketim malları için birer araç, devlet ile halk arasında birer tampon olarak gören devlet yaklaşımı, Türkiye’de kooperatifçilik hareketinin temel sorunu olan kamu güdümünü doğurmuştur. Bu durum sonraki yıllarda da Türk kooperatifçiliğinin işlevselliğini ve etkinliğini sınırlayan bir etken olmuştur (Alkan, 1998: 49).

Devlet müdahalesi sonraki yıllarda da devam etmiştir. Destekleme alımların kooperatifler aracılığıyla yapılması, bazı alanlarda kooperatiflere ayrıcalık tanınması, kredilendirme işlemlerin kooperatifler aracılığıyla yapılması gibi bir takım uygulamalar kooperatiflerin suni olarak sayılarının artmasına neden olmuştur. Türkiye’de kooperatif bilincinin eksikliği ve bu konudaki eğitimin yetersiz kalışı kooperatiflerin etkinliklerini sınırlayan başka bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Kooperatif bilinci konusunda 1950’de yabancı bir uzman olan Colmbain raporunda kooperatifçiliğin gelişmemesinin sosyolojik nedenleri üzerinde duruşu ilginç bir örnektir. Colombain raporunda tarım satış kooperatifleri hakkındaki düşünceleri “çiftçi bu teşkilatları, mahsulleri için asgari fiyat temin etmek maksadıyla hükümet tarafından kurulmuş bir nevi sigorta olduğuna inanır. Fakat tüccar tarafından bir parça fazla fiyat teklifi karşısın da kendini serbest kabul ederek bu serbestliği kullanır ve

bilmeden kendi kooperatifini ihmal eder. Ne mevzuat ne de eğitim, kooperatifin sermayeler birliği değil, bir insanlar birliği olduğu fikri yerleştirilememiştir” (Özdemir ve Başaran, 2003: 37). Colombain raporunda belirtilen sosyolojik olgu kooperatif ortakları için bugünde geçerli olduğu görülmektedir. Kooperatif ortakları tüccarın fazla fiyat vermesi karşısında ürününü kooperatife vermekten vazgeçmekte ve kooperatifi ihmal edebilmektedir. Bu nedenle kooperatifçilik eğitimin topluma ve okullarda sürekli verilmesi gereken bir unsur olmaktadır. Halkta kooperatif bilincinin yaygınlaştırılması için kitle iletişim araçları kullanılarak bilgilendirilmelidir. Üniversiteler de akademik düzeyde araştırmalar yapılarak Türkiye’ye yönelik stratejiler geliştirmelidir. Eğitim çalışmalarına kooperatiflerde katkı yaparak tabana yayılmasına destek olmalıdırlar.

Türkiye’de devlet – kooperatif ilişkilerini kooperatif açısından ele alındığında kooperatiflerin piyasada rekabet etmeleri ve ayakta kalabilmeleri için profesyonel bir yönetim anlayışının kooperatiflerde olması zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Profesyonel bir yönetim, kooperatifleri piyasadaki rekabet ortamı ve dalgalanmalar karşısında kooperatiflere rekabetçi bir yapı içinde varlıklarını devam ettirmelerini sağlayabilir. Türkiye’de birkaç kooperatif dışında genelde kooperatiflerin geleneksel bir anlayışla yöneltildiği söylenebilir. Kooperatifler piyasada belirleyici bir konumda değildirler. Bu çerçevede profesyonelleşmiş, katma değerli ürün üreten, müşteri isteklerini takip edebilen, yeniliklere açık, ortakları yönlendirebilen yönetim anlayışının varlığına ihtiyaç duymaktadır. Devlet- kooperatif ilişkileri açısından profesyonel bir yönetim kooperatifleri kendi ayakları üzerinde durmasını temin edeceğinden devletle olan ilişkilerde kooperatifleri bağımsız olmalarını sağlayacaktır.

Kooperatifçilik açısından diğer bir sorun birlikte iş yapma, dayanışma, katılım gibi unsurları içeren sosyal sermaye değerinin düşüklüğüdür. Bununda temelini yatan güven unsurunun Türkiye’de zayıf olmasıdır. Nitekim Türkiye genelinde yapılan bir araştırmada kişilere sorulan “insanların çoğunu güvenilebilir” sorusuna verilen cevapta, insanları güvenilir bulanların oranı %5’dir. Güvenmeyenlerin oranı ise %95’dir. İnsanların birbirine güvenleri konusunda ülkeler arası yapılan sıralamada Türkiye bu %5 diğer insanlara güvenirim diyenlerin oranı ile 47 ülke arasında 45. sıradadır (Erdoğan, 2005: 11). İnsanlar arasındaki güven oranındaki bu düşüklük, birçok kooperatifte ortakların ilgisizliğe ve suiistimal yol açtığı ve birçok kooperatif faaliyetlerine sona erdirdiği ya da etkisizleştiği gözlenmektedir. Özellikle ortakların birbirine güvenleri ve yönetime güven, kooperatifçilikte birlikte iş yapabilmek için vazgeçilmez bir şarttır. Kooperatiflerde güven ortamının varlığı kooperatif başarıyı

sağlayacaktır. Literatürde kooperatiflerde güven üzerine yapılan çalışmalarda ortakların birbirlerine güvenleri ve yönetime güven kooperatif ortağının bağlılığı açısından önemli bir değişken olarak bulunulmuştur (Hansen et al., 2002). Yine, kooperatif ortaklarında güven, dürüstlük ve kooperatif yeteneklerini algılama özel firmalara göre daha yüksek olduğu ve ortaklarda tarımsal pazarlama kooperatiflerini seçmede güvenin özel firmalara göre önemli bir değişken olduğu gösterilmiştir (James and Skuta, 2006: 135). Bilimsel bulgularında ortaya koyduğu gibi Türkiye’de kooperatiflerde güveni tesis edecek çalışmalar yapılmalıdır. Bu bağlamda ortaklara ve yöneticilere sürekli eğitim verilmelidir.

Türkiye’de diğer bir sorun ise kırdan kentte göç olgusudur. Göç olgusu toplumda bir takım sosyo- kültürel yapıları değiştirmiştir. Kooperatifler özellikle tarım kesiminde yaşlı nüfus oranı yüksektir. Kooperatif ortaklarında genç nüfusun az olması işbirliği duygusunun geliştirilmesinin gençler arasında daha az olmasına neden olabilmektedir. Özellikle tarım kesiminde yaşlı nüfusun varlığı tarım kooperatiflerinde olumsuzluklara yol açabilecektir.

Türkiye’de kooperatifler için diğer bir sorun ise kooperatiflerin yenilikleri takip etmede sorunlar yaşamaktadır. Yenilikleri takip etmede yetersiz oluşu ve yenilik yapamama kooperatiflerin rekabet etmesini zorlamaktadır.

Türkiye’de kooperatiflerin finansman sorunu, kooperatiflerin üst örgütlenme sorunu, eğitim sorunları, farklı mevzuatın varlığından dolayı farklı kooperatiflerin olması, denetimle ilgili sorunlar vardır (Mülâyim, 2006: 585 – 616). Bütün bu sorunların varlığı kooperatiflerin kendi varlıklarını bağımsız bir şekilde devam ettirmelerini zorlaştırmaktadır.

Kooperatif –devlet ilişkilerine bakıldığında 1930’lı yıllardaki sürecin yani devletin öncülüğün 1950’li yıllarda azaldığı söylenebilir. Bunda özel sektörü öne çıkarma politikalarının etkisi vardır. Kooperatifçilik açısından biraz daha halka dayalı, esas kooperatifçilik için bir fırsat olabilirdi. 1960’lı yıllarda kooperatifçiliğin, anayasa ve planlarda yer almasının da etkisiyle kooperatiflere devletin çeşitli teşvikleri olmuştur. Bazı kooperatiflere verilen öncelik ve kooperatifler aracılığıyla yapılan destekleme alımları devletin güdümünün devamını sağlamıştır. Devletin teşvik verdiği alanlarda kooperatiflerin hızlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Yurt dışına çıkışta 1965’li yıllarda kooperatiflere öncülük verilmesi, 1980’li yıllarda toplu konut fonundan yararlanmayı kooperatiflere ayrıcalık verilmesi ve 2000 yıllarda proje temelli desteklerde kooperatif şartı aranması gibi durumlar, kooperatiflerin sayısal olarak hızla artmasına neden olmaktadır. Bu durum üçüncü planda da ifade edilmiştir. Yine uzun yıllar tarım kredi ve tarım satış kooperatifleri aracılığıyla kredi

ve destekleme alımı yapılması bu kooperatifleri devlet müdahalesine açık hale getirmiştir.

Devletin Cumhuriyet'in ilk yıllarda kooperatiflerin kurulmasına ve desteklenmesi kooperatifçiliğin gelişmesi açısından yararlı olabilirdi. Fakat daha sonraki yıllarda bu durumun devam etmesi kooperatiflerin gelişmesi açısından olumsuz bir duruma sebebiyet vermiştir. Türkiye'de 1980'li yıllarda dışarıya açılma politikaları kooperatiflere olan devlet desteklerini azaltmıştır. Ayrıca 1990'lı yıllarda küreselleşmenin etkisiyle bu süreç hızlanmıştır. Bunun faydası kooperatifçiliği halkın kendisi yararına inanarak yapmasına yol açması için bir fırsat olabilir. Bugün kooperatiflerin Türkiye'de sayısal olarak bir sorunun olmadığı fakat etkinlikleri konusunda sorunun olduğu görülmektedir.

KAYNAKLAR

- ALKAN A, (1998), Türkiye’de 1980’den Sonra Dar Gelirlilerin Konut Sorunu ve Konut Kooperatifleri, Türkiye Kent Kooperatifleri Merkez Birliği Yayını, İmaj Yayınevi, Ankara.
- ANBARLI Şeniz ve Acar A., (2005), Bir Selçuklu ve Osmanlı Örgütlenme Örneği Olarak Ahiliğin Yapısı ve Fonksiyonları, Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 1, Cilt: 5, Haziran, 101-113.
- ARMAN Ş., (2006), Türkiye’de ve Dünyada Tüketim Kooperatifleri, Karınca Dergisi, Sayı: 841, Ocak, 3-7.
- BAŞAR H., (1983), Türkiye’de ve Dünya’da Kooperatif Kuruluşların Sosyo- Ekonomik Yapısı, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Uludağ Üniversitesi Yayınları Yayın No: 3- 020- 0066, Bursa.
- ÇIKIN A. ve Karacan A. R., (1994), Genel Kooperatifçilik, Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova- İzmir.
- ÇORBACI A., (1987), Türkiye’de Konut Kooperatifçiliği ve Halkla İlişkileri “Kent-Koop” Örnek Olayı, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Temmuz, Eskişehir.
- DEMİR E., (2004), Tarım Kredi Kooperatiflerinin Kooperatif İşletmeciliği Yönünden Analizi, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No: 96, Türk Kooperatifçilik Kurumu, Ankara.
- D.P.T. (Devlet Planlama Teşkilatı), (2006), Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007- 2013, Resmi Gazete, TBMM Kararı, 1 Temmuz 2006, Sayı: 26215, Ankara.
- <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf>, (Erişim, 31- 1- 2008).
- DUYMAZ İ., vd., (1995), Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin Yeniden Yapılanması, Friedrich Ebert Vakfı Yayınları, Gürtaş Ofset, İstanbul.
- ERKEN V., (2007), Ahilik Teşkilatının Vizyonu, Karınca Kooperatif Postası Dergisi, Sayı: 843, Mart, 24- 28.
- ERDOĞAN E., (2006), Sosyal Sermaye, Güven ve Türk Gençliği, http://www.urbanhobbit.net/PDF/Sosyal%20Sermaye_emre%20erdogan.pdf, (Erişim, 7- 3- 2006).
- FINDIKOĞLU Z. F., (1967), Kooperasyon Sosyolojisi, Nazari ve Tatbiki Kooperatifçilik Denemesi, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 1206, İktisat Fakültesi Yayını No: 198, Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- HANSEN M. H., Morrow J. L. Jr., Batista C. J., (2002), “The Impact of Trust on Cooperative Membership Retention, Performance and Satisfaction an Exploratory Study”, International Food and Agribusiness Management Review Volume: 5, No: 1, 41-59.
- HAZAR N.vd., (1997), Türkiye’de Kooperatifçilik, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Yayın No: 88, Ankara.

- HAZAR N., (1996), Kooperatifçilik Dersleri, Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Yayınları No: 4, Tolga Matbaası, Ankara.
- HAZAR N., (1990), Kooperatifçilik Tarihi, Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Yayınları No: 3, Baskı 3, Ankara.
- JAMES HS, Jr. Sykuta ME (2006). Farmer trust in producer- and investor-owned Firms: Evidence from Missouri corn and soybean producers. *Agribusiness*, Volume: 22, Number: 1, 135- 153.
- GERAY C., (1993), 1990'lı Yılların Başında Konut Kesimi ve Kooperatifçilik, Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi Yayınları/ 1 Yıllık 92'den Ayrı Basım, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- GÖKKAYA N., (1995), Tarım Kooperatifçiliğimiz, Kooperatif Dünyası, Sayı: 289, Nisan, 6- 15.
- GÜMÜŞ İ., (1994), Günümüz Sorunlarının Çözümünde Tüketim Kooperatiflerinin Yeri ve Önemi, 94 Kooperatifçilik Yıllığı, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No: 85, Türk Kooperatifçilik Kurumu, Ankara.
- KAYIKÇI M ve S. Kayıkcı, (2007), Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri'nin Yeniden Yapılandırılması, Türkiye'de Kooperatifçiliğin Temel Sorunları ve Çözüm Yolları, Gazi Üniversitesi Koop- Mer Ulusal Kooperatifçilik Sempozyumu, T.C. Gazi Üniversitesi Kooperatifçilik Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü Yayını No:1, Ankara.
- KOCABAŞ Ö. Y., (2003), Türkiye'de Kooperatifçilik Düşüncenin Gelişimi, Tarım Ekonomisi Derneği, Tarım Ekonomisi Dergisi, Cilt: 8, 15- 24.
- KOÇ H., (2007), Türkiye'de İlgili Bakanlıkların Görev Alanına Giren Birim Kooperatif ve Üst Örgütleri Sayısal Dağılımı, Türkiye'de Kooperatifçiliğin Temel Sorunları ve Çözüm Yolları, Gazi Üniversitesi, KOOP-MER Ulusal Kooperatifçilik Sempozyumu, T.C. Gazi Üniversitesi Kooperatifçilik Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü Yayını No: 1, Ankara.
- KOÇ H., (1995), Kooperatifçilik, Gazi Büro Kitapevi, Ankara.
- KÖY- KOOP, (Köy Kalkınma ve Diğer Tarımsal Amaçlı Kooperatif Birlikleri Merkez Birliği), (2008), Köy- Koop'un tarihçesi, <http://www.koy-koop.org/tarihce.htm>, (Erişim: 28-1-2008).
- MÜLÂYİM Z. G., (2006), Kooperatifçilik, Yetkin Yayınları, 5. Baskı, Ankara.
- MÜLÂYİM Z. G., (1992), Kooperatifçilik, 1. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara.
- MOCTEHEDİ M, (1988), Tüketicinin Korunmasında Tüketim Kooperatifleri, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Yapı- Sosyal Değişme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- OCAK A, (2006), Türk Konut Sektöründe, Maliyet- Etkinlik Analizi:Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Yerel Yönetim, Konut Yapı Kooperatifleri ve Özel Kesimde Karşılaştırmalı Bir Analiz, Gazi

Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İşletme Eğitimi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Ankara.

OSMANAĞAOĞLU Ş., (2007), Cumhuriyet Dönemi Hayvancılık Politikaları ve Kooperatifçilik, Türkiye’de Kooperatifçiliğin Temel Sorunları ve Çözüm Yolları, Gazi Üniversitesi, KOOP-MER Ulusal Kooperatifçilik Sempozyumu, T.C. Gazi Üniversitesi Kooperatifçilik Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü Yayını No:1, Ankara.

OKSAY K (1979), Büyük Mağazacılık ve Tüketim Kooperatifçiliği, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayın No: 41, Türk Kooperatifçilik Kurumu, Ankara.

ÖMEROĞLU E. Ş, (2007), 17 Tarım Birliğinin Cirosu 1 Milyarı Doları Geçti, http://www.tarimmerkezi.com/yazar_kose.php?hid=5043, (Erişim: 16-1- 2008).

ÖZDEMİR G, Başaran B., (2003), Türkiye’de Kooperatifçiliğin Fikir, Anayasa ve Kalkınma Planları Çerçevesinde İncelenmesi, Üçüncü Sektör Kooperatifçilik Dergisi, Sayı: 142, 33- 46.

ÖZDEMİR N, (1981), Kooperatifçilik, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayın No:163, Ankara.

ÖZKÖSE K, (2003), Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü, Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: VII / 1, Haziran, 249 – 279.

RAKAMLARLA TARIM KREDİ, <http://www.tarimkredi.org.tr/> (Erişim, 26- 01- 2008).

TEDGEM, (2007), Aksaray’da Hayvan Dağıtımı Ve Paketleme Tesisi Açılışı, 10- Aralık- 2007, <http://www.tedgem.gov.tr/> (Erişim, 29- 1- 2008).

ÜNER N, (1992), Kooperatif İşletmeciliği, Doğruluk Matbaacılık, İzmir.

ÜNGÖR A, (2006), Tüketim Kooperatiflerinin Bugünkü Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme, Karınca Dergisi, Sayı: 833, Nisan, 38- 39.

YALDIZ C, Mülayim Z. G., (1994), Türkiye’de Tarım Kooperatiflerine Kooperatif İlkelerinin Uygulanması, Kooperatifçilik Dünyası, Sayı: 277, Nisan.

YILDIRIM B., (2005), Türkiye Tarım Kredi Kooperatiflerinin Ülkemiz Tarımsal Kooperatifçiliği Adına Avrupa Birliği Müzakere Sürecine Hazırlık Çalışmaları ve Bu Süreçte Hedefleri, Kooperatifçiliğin Sorunları Çözümleri ve Fırsatlar, 18. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları: 97, Türk Kooperatifçilik Kurumu, Ankara.

YÜKSEL S, (2005), Kooperatifçiliğin Türkiye’deki Tarihi Gelişimi, Önemi ve Sayısal Veriler Işığında Günümüzdeki Durumu, 18 Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi, Türk Kooperatifçilik Yayınları, Yayın No: 97, Ankara.